

XII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia

Kolozsvár, 2009. május 15–17.

Ráolvasás szadizmusra

- varázslat Dragomán György A fehér király című szövegében -

Szerző:

Jancsó Noémi

klasszika-filológia, 1. évf.

latin-angol, 2. évf.

Irányító tanár:

Dr. Papp Ágnes Klára

Tartalomjegyzék

Bevezetés

Műfaji korlátok és korlátlanágok

A ráolvasás retorikai és tárgyi eszközei

A disztópikus történelmi valóság és az emberi tényező

Egy jó szlogen

Felhasznált irodalom

Könyvészet

Melléklet

„Eleinte azt hittem, hogy véletlen, egyszerűen jól esett a gyerekhang, jól esett visszatérni a monológokhoz (még az első könyvem előtt írtam ilyeneket, de abból az anyagból semmit sem adtam ki); aztán, amikor rájöttem, hogy miről is szól a könyvem, megértettem, hogy azért jó a gyerekfigura, mert onnan alulról nagyon pontosan látszik a diktatúra felépítése és működése. Másrészt azzal, hogy egy gyerek a maga hadaró, szinte lélegzetet sem vevő módján meséli el ezeket a néha elég szörnyű történeteket, igazából mesét csinál az egészből, ráadásul olyan mesét, amiben a házkutatások és a megalázó helyzetek mellé azért beférnek a kongói boszorkányok meg a lipován vodoo meg a partizánlegendák, és azt lehet gondolni valahogy, hogy hátha ez az egész nem is igaz, hátha nem is úgy volt.”

Dragomán György¹

---

¹ Gaál Tekla interjúja Dragomán Györggyel: Két könyv között limbóban, Litera.
<http://gyorgydragoman.com/?p=57&language=hu>

Bevezetés

Lévén, hogy egy nagy terjedelmű prózai műről érdemben és átfogóan tárgyalni meghaladná értekezésem (és értekezésem céljául kitűzött kérdésfelvetésem) terjedelmi, tematikai és egyéb korlátait, arra szorítkozom, hogy - miután az első részben, felvezetésként, a művet érintő, de kevésbé lényeges elemzési szempontokról tárgyalok - a fehér királyról mint szimbólumról és a történetben játszott szerepéről beszéljek, valamint a szöveg és a mágia kapcsolatáról általában. Értekezésem összegzést nyújt Dragomán György A fehér király című szövegéről a könyv megjelenése óta publikált kritikákból, ugyanakkor tartalmazza a saját tételtemet is, mely szerint az A fehér király című szöveg ráolvasás a szadizmusra.

Dragomán György könyvét (a továbbiakban a szöveg megnevezést használom, műfaji besorolás nélkül) az első fejezetben ismertetem, mintegy bevezetőül a második fejezethez, amely a fehér királyhoz, mint a valóságosság és meseszerűség kettősségének szimbolikus tárgyiasulásához vezet el, és amely a lehetséges elemzési szempontok legfontosabbika.

Értekezésem végén röviden ismertetem az elmondottakból levezethető következtetést, mely szerint a szöveg valóságosságát minduntalan át- meg átszövő varázslatosság szövegbeépítettségének szükségszerű okai a gyerek-narrátor (naiv, a környezet érthetlenségét meseszerű magyarázatokkal kompenzálni próbáló) nézőpontjában; a naturalisztikus, filmszerűen pontos leírásokkal körvonalazott, de titkokkal teli valóság emberének magyarázat- és ellenpontozási igényében; ugyanennek a valóságnak a feldolgozására irányuló szükségérzetében, amely könnyen eredményezhet - és néhol eredményez is - szelektív memóriát, groteszkké torzult emléket, túlzást, stb. Ismertetem továbbá a mágikusságnak a szövegben betöltött funkcióját, ami egyfajta belső mitológia megteremtése.

Értekezésem célja tehát a mágikusságnak a szövegben betöltött szerepét tisztázni, minthogy a tér-idő meghatározatlansága, a narrátor gyermek mivolta, a (nem a narrátor-alkotta, mert ő nem interpretál) magyarázatok irrealitása, sőt, olykor groteszkje, a sámanhitű társadalmak kultúráira való utalások, az indiánregények, mint tipikus gyerekkori olvasmányok meseszerűségére való utalások, stb. mind azt a feltételezést erősítik meg, hogy Dragomán György A fehér király című művében megteremt egy sajátos, disztópikus mitológiát, ahol egyszerre igaz az, hogy a gyerek felnőttként kezeltetik, és az, hogy a felnőtt gyerekként kezeltetik. Ennek a paradoxális világnak nélkülözhetetlen eleme a - néha

emberáldozatot követelő - varázslat.

Műfaji korlátok és korlátlanságok

A műfaji behatárolást a szóban forgó szöveg esetében elhanyagolhatónak, sőt, egészen lényegtelennek tartom, legfőképpen amiatt, hogy a szerző egyértelműen a témája függvényében választ - nem műfajt, hanem - formát az elbeszélésnek. A fehér királyt sokan, köztük maga a szerző is, nevezték short story novelnek, sokan mások - vagy ugyanazok -, köztük maga a szerző is, nevezték regénynek, ez a könyv alcíme is. Megint mások novellafüzérnek látják a történetet, melynek szerzője Ambrus Judit szerint - a szöveg témája és hangulata okán – „a Bodor Ádám-hadművelet (...) része”². Egyes kritikusok a psycho-thrillerrel és a science fiction bizonyos jellegzetességeivel fedeznek fel hasonlóságot³, M. Nagy Miklós pedig nevelődési vagy antinevelődési regényről beszél⁴ - mindkét, egymásnak ellentmondó lehetőséget felveti és lehetségesnek találja, Darvasi Ferenc a kortárs családregényekhez sorolja a szöveget⁵, Tom Gatti pedig Huckleberry Finn kalandjaihoz hasonlítja Dzsátáit⁶.

Mindezekkel úgy és akkor helyeselve, ha egyszerre tartom érvényesnek mindegyik műfaji besorolást, továbbmegyek: a szöveg (a felsorolás teljességének igénye nélkül) meseként, fantasy-ként, parabolaregényként, önéletrajzi regényként is olvasható

---

²Ambrus Judit: Szabadon fogva, Beszélő, 2006. október, 11. Évfolyam, 10. Szám

<http://gyogydragoman.com/?p=112&language=hu#more-112>, „Prózaí életünk öröndetes eseménye volt a közelmúltban, hogy Bodor Ádám köpenyéből legalább három prózaíró bújt elő: Dragomán György, Papp Sándor Zsigmond és Vida Gábor.”, Báthori Csaba: A gyermekkor ára, Magyar Narancs, 2005. 38. sz.

<http://gyogydragoman.com/?p=14&language=hu>

³Orosz Ildikó A fehér királyról, 2006 május 28, Kritika,

<http://gyogydragoman.com/?p=67&language=hu#more-67>

⁴„fejlődésregényt olvasunk-e? Mozdulatlan-e Dzsátá bentléte (egészen az utolsó oldalig, ahol a kilépés így egészen csodaszerű – pontosabban: a gyermeki naivitás és a csoda között billeg), s így éppenséggel anti-Bildungsromanról lenne szó? De azt hiszem – s ez a könyvnek talán a legfőbb erénye –, hogy alig észlelhető elmozdulások történnek Dzsátá lelkében”, M. Nagy Miklós: Bildungs(?)roman (?),

<http://gyogydragoman.com/?p=107&language=hu>

⁵„Az aparegény (és a családregény) műfaja a múlt felidézésének lehetséges technikáiról kialakult, alapvetően társadalomtudományi eredetű diskurzus eredményeit látszik tükrözni a kortárs magyar prózában. Miután már egy jó ideje a subjektív, a megtörténtekeket vállaltan nem tökéletesen reprezentáló historiográfia kikezdte a tényszerű, omnipotens visszaemlékezés egykor megkérdőjelezhetetlen tekintélyét, a regényműfaj narratív szempontjainak (ki az elbeszélő és hogyan tálalja az eseményeket?) kiemelt pozíciója mellett a cselekmény (mi történt? mit mond el a könyv?) másodlagosnak tűnik – az “elbeszélhetőség” kérdése (vagy Ottlikkal élve: az elbeszélés nehézsége) fontosabb a fabulánál, a sztorinál. Enyhe megszorításokkal beilleszthető ebbe a folyamatba A fehér király is.”, Darvasi Ferenc: „hol zsarnokság van”, Irodalmi Jelen, 2006. január,

<http://gyogydragoman.com/?p=47&language=hu#more-47>

⁶„Gyerekként lázadó társához, Huck Finnhez hasonlóan Dzsátá is szabadulóművész, aki nem hagyja, hogy “megzabolázzák” Tom Gatti: A fehér király. Times Online, 2008. január 18.,

<http://gyogydragoman.com/?p=244&language=hu>

perszonális elbeszélés. A műfaji besorolás azonban A fehér király esetében nem hoz más eredményt, mint azt, hogy kiderül: nem releváns a műfaji besorolás, hiszen nevezhetjük a szöveget monológban megírt, meseszerű és fantasztikus elemekkel tűzdelt perszonális short story novelnek, amelynek narrátora egy valószerű lassúsággal végbemenő fejlődést elszenvedő gyerek - ily módon a szöveg bildungsroman is -, a megelevenedő világ embertelen jellege folytán pedig nem konkretizált tér-idő szerkezetbe ágyazott disztópiává válik.

Ezek a műfaji behatárolások azonban csak behatárolnák magát a szöveget is, ugyanis ha például disztópiaként olvassa valaki A fehér királyt, akkor figyelmen kívül kell hagynia a gyermek-narrátor nézőpontjának jónéhány vonását, hiszen értelemszerűen csak az egész társadalmat érintő problémákra koncentrálnak. Mivel azonban Dzsátá, a gyermek-narrátor hangja olyannyira meghatározza a szöveg hangulatát, nézőpontját, elbeszélési technikáit, retorikai fogásait, stb., hogy lehetetlen úgy olvasni a könyvet, hogy az ember figyelmen kívül hagyja az elbeszélő nézőpontját. Ha a szerzőt az a szándék készteti írásra, hogy disztópiát írjon, akkor sokkal indokoltabb lett volna akár egy auktoriális elbeszélést alkotnia, akár pedig egy, a társadalom megértésében kompetensebb szereplőt megtennie narrátornak. Egyértelmű tehát, hogy a szöveg nem kezelendő disztópiaként, még akkor sem, ha azt A fehér király sok külföldi (nem a posztkommunista államok valamelyikében élő) kritikusa akként kezelte.

Ha azonban egy másik olvasó meseként olvasná, akkor a fentihez képest éppen ellentétes szempontokat hagyna figyelmen kívül: a társadalom egészére ható, mindenütt jelenlevő politikai, pártpolitikai befolyás, a "hol zsarnokság van, ott zsarnokság van" nyomasztó érzését.

Radikális volna azonban azt állítani, hogy A fehér király mese-disztópiá, minthogy a kettő kizárja egymást, lévén, hogy a mese pozitív töltetű, a disztópiá feltétlenül negatív, és egyetlen közös pontjuk az, hogy egyik sem tényszerű. (Azonban a valódiság, a valóban-megtörténtség hiánya bármely, különböző műfajú szépirodalmi alkotás közös vonása, tehát ez a közös pont is elhanyagolható.)

Ha valaki A fehér királyt bildungsromanként vagy netán anti-bildungsromanként olvasná, elsősorban a kisfiúval történő eseményekre és az ezek következményeként meginduló lelki folyamatokra fókuszálna, és figyelmen kívül hagyná mindazt, ami a gyermek-narrátor számára összefüggéseiben még érthetetlen, mégis - burkoltan, de - tagadhatatlanul jelen van a mindennapok eseményeiben.

Regénynek nevezni a szöveget szintén túlzás és egyoldalúság. Látszólag A fehér

királynak mindene megvan, ami egy regénynek: fő- és mellékszereplők, epizód szereplők számosan, több síkon történő események, stb. A történetalakítás azonban hibádzik, ha regény, ugyanis hiába létezik egyfajta történet, az apaválás története, ez még nem teszi a szöveget regénnyé, hanem megmarad sok kisebb történetecske kerettörténetének, összekötő elemének.

Novellafüzérnek nevezni A fehér királyt szintén túlzás és egyoldalúság, hiszen ezek a novellák egyértelmű kapcsolatban állnak egymással, és nem csak hogy kapcsolatban állnak egymással, hanem egyetlen nagyobb történet részesei (amelyek azonban lazán függnék össze).

A fent említettek közül a legtalálhatóbb műfaji besorolás a short story novel, hiszen a fejezetek, habár egymástól elkülönülő eseményeket beszélnek el, kapcsolódnak egymáshoz, a narrátor gyakran utal vissza megtörtént eseményekre (ami érdekes azonban, de talán gyerek-mivoltára fogható, hogy a megszokottól eltérően ez a narrátor hallgat a jövőről, nem utal előre), és a monológ, hiszen Dzsátá elbeszélői szerepe stilisztikailag és retorikailag egyaránt jól átgondolt. Nincs utalás arra, hogy az elbeszélő lejegyezne emlékeit, arra viszont igen, hogy hosszasan beszél. Sőt, arra is, hogy hogyan. A szöveg tehát monológban elbeszél short story novel lehetne, de még ez a bonyolult műfaji meghatározás sem kielégítő, ugyanis kimaradna a szövegnek néhány lényeges aspektusa, például a varázslat, a mágia szerepe. A *monológ*ot tehát akár ki is egészíthetnénk egy teljesebb megnevezésre, a *ráolvasásra*, hiszen a szöveg megfelel a ráolvasás⁷ műfajának, amelynek célja befolyásolni az eseményekre, „ráolvasni” a valóságra.

A ráolvasás retorikai és tárgyi eszközei

A fehér király szerzője sajátosan használja fel a nyelv kínálta lehetőségeket. Elhagyva a mondatvégi pontot, s vesszőre cserélve vagy "és aztán"-ra, hogy oldalak múlva, az elbeszélte esemény befejeztével érjen a mondat is a végére, Dragomán élethűvé teszi elbeszélőjét, Dzsátát. A véget érni nem tudó, egyes szám első személyű mondatok

---

⁷ „A ráolvasás a mágia szöveges eszköze. Egyénileg, hagyományos formában és meghatározott körülmények közt (általában valamilyen hagyományos cselekmény kíséretében) elmondott szöveg. Elmondásának célja a mindennapi élet bármely területének pozitív vagy negatív irányú befolyásolása. Erre a célra különböző tartalmi és formai ismérvekkel rendelkező szövegek használhatók, alkalomszerűen akár idegen műfajú szöveg is” Magyar néprajz, VIII. kötet, Folklor 1, Ráolvasás fejezet. Szerk: Paládi-Kovács Attila, Balassa Iván, Bodrogi Tibor, Domonkos Ottó, Dömötör Tekla, Gunda Béla, Hofer Tamás, Orosz István, Takács Lajos, Tálasi István, Vargyas Lajos, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988-2002
<http://mek.niif.hu/02100/02152/html/index.html>

körvonalazzák egy figyelemre vágyó kisfiú arcát-hangját, aki mintha félne attól, hogy a szavába vágnak, ezért végig akarja még gyorsan mondani legalább a megkezdett mondatát. A mondat pedig sehogy sem akar véget érni, tehát lehetetlen nem meghallgatni a kisfiú monológját.⁸

A mondatszerkesztés jelzi a minden téren való alkalmazkodást egy diktatórikus rendszerhez (vagy inkább azzal szemben), ahol félni lehet, hogy az emberbe - miután végre szóhoz jutott - valaki beléfojtja a szót. Akár egy tanár is lehetne ez a valaki, egy tanár, akinek el kell hadarni a leckét feleléskor, nincs megállás, mentség, ha az ember egyszer szóhoz jut, akkor végig kell mondania azt, amit akar vagy tud, egyébként talán sohasem jut újra szóhoz - legalábbis fennáll ennek a veszélye is. Takács Ferenc kritikájában említi a hasonlóságot Karinthy Tanár úr, kérem...-e és A fehér király között: *"olyan Tanár úr, kérem...-et (ír – megj. JN), ahol nincs kinek magyarázni a bizonyítványt, mert a tisztelt szülő a Duna-deltában lapátol, ahol a lógást a szeren agyonveréssel büntetik, ahol a lányok közül a legkedvesebbet a mostohaapja rendszeresen kékre-zöldre veri, ahol a jasszokkal vívott háborúban felgyullad a búzatábla és kis híján tömegszerencsétlenség történik - hogy csupán néhány párhuzamot pendítsünk meg."*⁹ Dzsátá gyerekkorát megbélyegzi a hatalom, de nem árnyékolja be, hiszen gyerek, és mint ilyen, minden körülmény ellenére megépíti magának a maga mesevilágát. Az apavárás és az ólomkatonák néha azonos jelentőségűek számára.

Dzsátá szavai, visszatérő, gyakran használt kifejezései arra engednek következtetni, hogy Dzsátá fél attól, hogy nem hiszik el neki, amit mesél. A "nagyon" határozószót és az "egyáltalán"-t olyankor is használja, amikor nem indokolt, sőt, pleonazmussá teszi a kifejezést.

Az a tény pedig, hogy Dzsátá nemrég említett eseményekről úgy beszél, mintha nagyon rég megtörténtek volna, vagy arra enged következtetni, hogy a gyerek-narrátor felejteni igyekszik, ezért időben minél távolabb helyezi önmagától a kellemetlen eseményeket, vagy abból indul ki, hogy a hallgatói nem figyelnek rá eléggé, ezért újra kell

---

⁸ Amelia Atlas recenziójában tesz említést erről: *„It's impossible to fault Dragomán for inauthenticity, but reading his prose can sometimes feel like having ones sleeve pulled at by an insistent child clamoring for attention ("and then...and then...and then...")."* Amelia Atlas, Barnes and Noble, <http://www.barnesandnoble.com/bn-review/note.asp?note=18035339> Ugyanerről ír Claire Allfree is: *"Dzsátá zihálva és kérlelhetetlenül mondja a magáét, egyfajta gyorsfőző edény lélektani megfelelőjeként"* Claire Allfree, Metro, 2008 január 3, <http://gyorgydragoman.com/?p=244&language=hu>

⁹ Takács Ferenc: Fekete mágia <http://gyorgydragoman.com/?p=13&language=hu>

mesélnie egy-egy részt az előző történetből, mégpedig empatikus megértéssel palástolva azt, hogy a felelevenített epizód nemrég történt - ezzel sugallva akár azt is, hogy a hallgatónak van igaza, hogy nem figyel rá eléggé. Dzsátá egy diktatórikus államban nevelődik, ez olyan mértékben fejleszti ki benne az alázatosságot, hogy (legalább látszólag) egyetért olyasmivel is, amivel voltaképpen nem ért egyet (például akár azzal is, hogy a hallgatója nem elég figyelmes), hogy igazat adjon annak, akinek nincs igaza, de felettese, tehát mégis igaza kell, hogy legyen. Az Orwell-regény „duplagondol”-ja nem csak a szavakban érhető tetten, az egész szöveget, a kimondott szavak hogyanját is áthatja.¹⁰

Dzsátá az elbeszélte eseményeket aprólékosan mutatja be, a biztonság kedvéért minden egyes mozzanatnak fontosságot tulajdonítva, mivel még nem tud szelektálni lényeges és kevésbé lényeges részletek között. Ebből az aprólékoságból lehet következtetni arra, hogy Dzsátá olyan felnőtt hallgatóknak szánja monológját (ha egyáltalán szánja valakinek), akiknek az ítélőképességében jobban megbízik, mint a sajátjában.

A gyerek-elbeszélő hiszékenysége és a tényszerűen elbeszélte félelmetes történések együtt váltják ki a hallgatóból-olvasóból azt a sajátos élményt, amit a gyerek-elbeszélőkön kívül csak egy szellemi sérült narrátorral lehetne érzékeltetni (ahogyan például a *Flowers to Algernon* c. naplóregény szerzője teszi). Mindenesetre olyasféle elbeszélővel, aki hiszékenysége (amellyel többé-kevésbé tisztában van) miatt nem ítélkezik, csak leír, az ítélkezést pedig az olvasóra-hallgatóra bízta.

A ráolvasás retorikai eszközei mellett nélkülözhetetlenek bármiféle varázslathoz a tárgyak: elsősorban az afrikai (szintén ördögös erőktől vezérelt) sakk fehér királya, de a Csákány-alkotta voodoo baba és Csákány régi arca is (melynek emlékét egy évtizedek óta meg nem nézett fénykép őrzi), ezeken kívül pedig azok a tárgyak, amik jelentőséget kapnak, aztán visszasüllyednek azelőtti jelentéktelenségükbe.

A fehér király elefántcsontból faragott sakkfigura, hogy kellőképpen kiváljon

---

¹⁰ “ *The power of holding two contradictory beliefs in one's mind simultaneously, and accepting both of them....To tell deliberate lies while genuinely believing in them, to forget any fact that has become inconvenient, and then, when it becomes necessary again, to draw it back from oblivion for just so long as it is needed, to deny the existence of objective reality and all the while to take account of the reality which one denies — all this is indispensably necessary. Even in using the word doublethink it is necessary to exercise doublethink. For by using the word one admits that one is tampering with reality; by a fresh act of doublethink one erases this knowledge; and so on indefinitely, with the lie always one leap ahead of the truth*”, Orwell, George (1949). *Nineteen Eighty-Four*. Martin Secker & Warburg Ltd, London, pp 220, <http://en.wikipedia.org/wiki/Doublethink>

minden más sakkfigura közül, vonásai egy szörnyetegéi, hogy kellőképpen hasonlítson a nagykövethez, avagy ahhoz az emberhez, aki a hatalom helytartója a kisfiú ki nem mondott elképzelése szerint. A rendkívül kihangsúlyozott hasonlóságot nagykövet és fehér király között giccsesnek tartom, itt a szerző túlbeszéli azt, amit már azelőtt világossá tett a sakkautomata leírásában, sőt, az egész fejezetben. Természetesen fontos, hogy a szerző kit óhajt célközönségének – viszont bármely embercsoport, közösség legyen az, az ilyesféle túlmagyarázások minden valószínűség szerint egyetlen olvasóra sem hatnak pozitívan, hiszen az ember nehezen bocsájtja meg azt, ha lenézik az értelmi képességeit – persze, meglehet, éppen a stílus feltűnő egyszerűsége és közérthetősége tette a szöveget ilyen sikeressé. Mégis, úgy vélem, az ilyesfajta bánásmód egy olvasóval nem a várt hatást fogja előidézni, hanem felháborodást.

Az a tény, hogy a fehér király csontból faragatott, totemállatok képét idézi fel, ezek pedig meghatározzák a törzsek, átvitt értelemben pedig a mindenkori hatalom helytartóinak és ellenállóinak kilétét – hagyományait, világnézetét és minden egyebet -, az pedig, hogy minden sakkfigura közül éppen a fehér király az, amely kabalává válhat, valamint az, hogy a sakkautomata nem hajlandó a fekete sakkfigurákat elfogadni saját csapatául, érzékeltetik – az ízlésség határain belül maradván -, hogy a mindenkori hatalom mindenkor hófehérnek kíván látszani, és saját szabályai szerint játszva mindenkor legyőzhetetlen. Ezzel magyarázható, hogy a kisfiú, felmérve alárendelt helyzetét és azt, hogy képtelen legyőzni a sakkozógépet, leveszi a fehér királyt a sakktábláról. A gép erre lesepri a figurákat a tábláról. Ennek a gesztusnak történelmi – vagy anekdotikus - előzménye van. Amikor Napóleon Kempelen Farkas Törökjével óhajtott sakkozni, tett egy szabálytalan lépést, próbából, hogy lássa az automata reakcióját. Az automata visszahelyezte a sakkfigurát oda, ahonnan Napóleon elmozdította. Napóleon másodszor is megtette ugyanazt a szabálytalan lépést. Az automata fogta a sakkfigurát és levette a tábláról, majd megtette a maga lépését, mintha mi sem történt volna. Napóleon jót szórakozott az automata viselkedésén, és próbából visszatette a táblára a figurát, majd újra megtette szabálytalan lépését. A sakkautomata leseperte a figurákat a tábláról és füstölni kezdett. A következő játszmát szabályosan játszották le, Napóleon és a Török. Napóleon vesztett.

Kardos András, Dragomán kritikusa beidézi Walter Benjaminget A fehér királyról írott kritikájába.¹¹ Hasonlóképpen – is - értelmezhető az A fehér király sakkautomatájának

---

¹¹ „Ismeretes, volt egyszer egy sakkozógépet, mely úgy volt megszerkesztve, hogy bármilyen lépésre megfelelő ellenlépéssel válaszolt, s biztosan megnyert minden játszmát. A tábla jókora asztalra volt fölhelyezve, mögötte török ruhás bábu ült, szájában vízipipa. Tükrök segítségével azt az illúziót keltette, hogy

szimbolikája. Kempelen Farkas nagy világ-átverő játéka, a Török, Európa- és Amerikaszerte népszerű volt, amíg fel nem fedődött a gép titka, avagy az, hogy sakk mesterek irányították a játszmat egy teremből, egy törpenövésű felnőtt vagy egy gyerek segítségével (egy átlagos magasságú felnőtt nem fért volna be a tükrökkel, trükkökkel megépített gépezetbe), aki a gépezetben üldögélve irányította a Török mozdulatait. Ennek a sokáig jól ismert sakkautomatának a mintájára készült el később az Egyiptomi, majd – Dragomán regényében – az afrikai sakkozó.

A madártetemből, hajszalakból, sárrögből és vércseppekből összegyúrt Csákány-alkotta voodoo meseszerű beékelés a történetbe. Csákány, a sámán-tulajdonságokkal felruházott szereplő (az eltorzult arc egyrészt a sámánok fizikai megbélyegzettségét idézi meg, másrészt – a szöveg jelenébe illesztve – a kirekesztettséget, minthogy a fizikai megbélyegzettség jelentheti a sámánná, de jelentheti a kirekesztetté válást is, sőt, néha mindkettőt – így van ez Csákány esetében is.) apapótló szerepet tölt be a kisfiú életében, és ezt a szerepet is az eltorzult valósághoz és saját eltorzult arcához (énjéhez, személyiségéhez) mérten úgy tölti be, hogy gonosz tréfát űz a gyerekből, akinek már-már mániája és életcélja az apavárás. Csákány egy patriarchális társadalom eltorzult paterpótlója, valódi apa híján. És ez az eltorzult családfő, továbbgondolva, jelképe egy utópiáját (vagy, platóni fogalommal élve: ideáit) vesztett társadalom jobb-híján jelenének.

Ami a ráolvasás többi tárgyi eszközét illeti: jelentéktelenek az ördögös sakkautomatához, a fehér királyhoz, a sámánhoz és a voodoo-babához képest. A Csákány-vezényelte madárkoncert szintén releváns, de nem mint a ráolvasás eszköze, hanem mint a szövegben megidézett diktatúra szimbóluma.

A disztópikus történelmi valóság és az emberi tényező

Philip Zimbardo professzor sokak által szadistának tekintett pszichológiai kísérlete¹² során kiderült, hogy miként válnak becsületes, jóra való emberek önmaguk

---

minden oldalról át lehet látni az asztal alatt. Valójában egy púpos törpe ült ott, aki mestere volt a sakknak, és zsinóron mozgatta a bábu kezét. Egy ennek megfelelő filozófiai berendezést is elképzelhetünk. Mindig a >történelmi materializmus< nevezetű bábu fog nyerni. Bármivel szemben megállja a helyét, ha szolgálatába fogadja a teológiát, amely manapság köztudomásúlag kicsi és csúf, és amúgy sem szabad szem előtt lennie.”

Walter Benjamin: Történefilozófiai értekezések, idézi: Kardos András: Picsafüst, Litera.
<http://gyorgydragoman.com/?p=195&language=hu>

¹² <http://www.prisonexp.org/> és <http://www.zimbardo.com/zimbardo.html>

ellentétévé – elég börtönbe zárni őket két hétre, vagy még kevesebb időre. Csak ki kell nevezni egyeseket börtönőrnek, másokat rabnak, természetesen nem komolyan, csak a kísérlet kedvéért. A reakciók maguktól kialakulnak. A börtönőrök közül sokan kínzóvá válnak, a rabok közül egy örültnek tette magát, hogy szabaduljon, egy másik mintarabbá válik, és így tovább. Zimbardo – sokak által bírált módszerekkel – végrehajtott kísérlete bizonyítja, hogy a zártság, a szabadság elvesztése, de az a kiváltságos helyzet is, hogy egy elzárt közösség őrre valaki, a szadizmus különböző fajtáit váltja ki az emberből. A kísérletbéli helyzet valóságos változtatásával kell szembesülniük mindazoknak a társadalmaknak, amelyeknek Dzsátá tagja lehet – hiszen a szerző nem pontosítja sem a helyszínt, sem a történések objektív idejét, az események tehát történhetnek bárhol, bármikor, Dzsátá pedig lehet a lehetséges kisfiúk bármelyike. Igaz ugyan, hogy a szereplők nevei és a szöveg nyelvezete leszűkíti a kört egy erdélyi többnemzetiségű városra, ami lehet akár a szerző szülővárosa, Marosvásárhely is. De bármelyik város legyen is, ez nem lényeges a szöveg szempontjából.

A diktatúra meghatározására Dragomán két szimbólumot használ: a sakkautomatát és a madárkoncertet. A sakkautomatáról az előző fejezetben írtam. Ami a madárkoncertet illeti: a Csákány vezénylese alatt, évek munkájával elért koncert, ami olyan szépen szól, mintha igazi hangverseny volna, igazság szerint a madarak veszekedése, kínlódása. A madárkoncert a szadizmus legtalálhatóbb szublimálása a Dragomán-szövegben. Emlékezteti az embert azokra az – diktatórikus rendszerek uralta periódusokra jellemző – ünnepekre, amikor énekel, tapsol és mosolyog az a társadalom, amely legszívesebben ének és taps helyett megsemmisítené zsarnokát.

Ezekben a boldogságot tettető-mímelő, igazság szerint azonban testileg-lelkileg tönkretett társadalmak tagjaiban azonban megvan az az erőt adó hit (vagy rögeszme), amit Illyés Gyula fogalmazott meg Haza a magasban című jól ismert versében: „homlokodon lőhetnek, ha tetszik, mi ott fészkel: égbe menekszik”. Ez a remény, a szellem szabadságába vetett hit az az emberi tényező, ami megakadályozza bármely hatalmi struktúra és politikai rendszer teljes elembertelenedését, és ami Dzsátá szüleit és a rendszernek kiszolgáltató sok más „fekete sakkfigurát” jellemezte.

A fehér király című szöveg egy kínzókat által kínzóvá vált társadalomnak félig-meddig már részesévé vált kisfiú ráolvasása a mindent átíró szadizmusra. Az egyén számára ez ellen az elemi erővel terrorizáló hatalom ellen nincs más eszköz, mint a varázslat, nincs más módszer, mint a ráolvasás.

Egy jó szlogen

Békés Pál abban, hogy a szerző gyerek-elbeszélőt választott, siker-stratégiát lát, hiszen a diktatúrára értetlenül és még többé-kevésbé létező igazságérzettel rácsodálkozó kisfiúval sokkal könnyebb azonosulni az azoknak az olvasóknak, akik sohasem éltek semmilyen diktatórikus rendszerben. Békés Pál szerint¹³ A fehér király szlogenje: „egy gyerek a vörösök ellen” lehetne, ez pedig Amerikától Nyugat-Európáig jól eladható, amint azt a fordítások száma bizonyítja. A kommunizmust – s általában a diktatórikus rendszereket - tehát elég egzotikus témának tartja ahhoz, hogy a sikerhez hozzásegítse azt a szerzőt, aki ezt a periódust teszi meg elbeszélése politikai hátterének, idejének. Dragomán György azonban nem lát nagy különbséget diktatúra és nyitott társadalom között. Egy író-olvasó találkozón állítja, hogy a legnyíltabb társadalom is bármikor bezáródhat – a politikatörténet teljes egészében ezt a kijelentést támasztja alá.

A „jó szlogen” mellé kétségkívül más is szükséges, hogy egy könyv ilyen sikert arasson világszerte. Néhányan az elbeszélői hang hitelességében, mások a sokakat érdeklő, de kiaknázatlan témában, megint mások egyszerűen abban látják a szöveg sikerének a titkát, hogy felépítésében, stílusában, hangulatában, egyszerűen minden részletében megfelel a lehetséges elvárásoknak.

Pap István kritikájához fűzött „ördögfarka” áll véleményem szerint a legközelebb a

---

¹³ „Végezetül érdekes adalékként elmesélte, hogy minek köszönhető Dragomán György A fehér király című, egyébként minőségi regényének komoly nemzetközi sikere. Kell egy jó szlogen és ezt ki is találuk arra a regényre, mely így szól: egy gyerek a vörösök ellen. Az amerikaiak azonnal ráharaptak erre a szlogenre, Kőrössi P. József azon kérdésére, hogy Magyarországon nem aratna-e ugyanekkorra sikert egy ilyen szlogen, Békés Pál azt válaszolta: „Nem hiszem. Egyébként is ma Magyarországon mindenki úgy érzi, hogy ő volt a gyerek a vörösök ellen.”” A mese ott van, ahol mi vagyunk, <http://www.erdon.ro/hirek/news-erdely/cikk/a-mese-ott-van-ahol-mi-vagyunk/cn/news-20090420-01450269>

tényszerűséghez: „Ördögfarok: jó könyv, de nem lengi át a kivételesség varázsa.”¹⁴ Ami hiányzik ahhoz, hogy kiváló legyen: néhol az ízlésség (pl. a már említett sakkfigura-nagykövet közötti hasonlóságban, de ugyanígy abban a részletben is, ahol a nagykövet repedtsarkúnak nevezi az anyát, mire – nem sokkal azután - az anya cipősarka letörik, vagy klasszikussá vált alkotásokra való utalások, amik szintén túlmagyarázottá teszik a szöveget – például ha nem a „84” látszana a tiltott filmtekercs félig letépett címkéjén, akkor is éreznék a szövegen Orwell hatását), ami kizökkenti az olvasót, sőt, sértő a szerző részéről, mert eszerint nem feltételezi, hogy olvasója kevesebből is ért. Egyébként azonban A fehér király rendkívül olvasmányos és jól megírt monológ – azon belül is: ráolvasás. Ráolvasás a szadizmusra.

---

¹⁴ Pap István: Egy világsiker titka: a közös nevező elmélete, <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=27590>

Felhasznált irodalom

Báthori Csaba: A gyermekkor ára, Magyar Narancs, 2005, 38. szám

Cohn, Dorrit: Áttetsző tudatok, Az elbeszéléstől a monológig, Tudat az első személyben írt szövegeknél, In: Az irodalom elméletei, Jelenkor, JPTE, Pécs, szerk: *Thomka Beáta*.

Csuhai István: Ha felépül végül, Élet és Irodalom, 50. évf., 15. szám

Darvasi Ferenc: "hol zsarnokság van...", Irodalmi Jelen, 2006 január 16.

Gaál Tekla interjúja Dragomán Györggyel: Két könyv között limbóban, Litera, 2005 november

Kálmán Gábor a Fehér Királyról a Könyvesblogon, 2008 február 12., Könyvesblog

Kardos András: Picsafüst, 2008 április 1, forrás: Litera,
<http://gyorgydragoman.com/?p=195&language=hu#more-195>

Márton László: A vallomástól a magyarázatig, Alföld, 1998 március

M. Nagy Miklós: Bildungs(?)roman(?), Jelenkor, 2006 szeptember

Takács Ferenc: Fekete mágia, Mozgó világ, 2005 július
<http://gyorgydragoman.com/?language=hu&p=13>

Gaál Tekla interjúja Dragomán Györggyel: Két könyv között limbóban, Litera, 2005 november

Pap István: Egy világsiker titka: a közös nevező elmélete,
<http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=27590>

Ricoeur, Paul: Az én és az elbeszélte azonosság, In: Ricoeur, Paul: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok, Osiris Kiadó, Budapest, 1999

Zsigmond Adél: "a mérge az mandulaízű" (A nézőpontosság kérdése és következményei a gyermeki gondolkodást érvényesítő kortárs magyar családtörténetekben).

Államvizsgadolgozat BBTE, irányító tanár: Balázs Imre József, Kolozsvár, 2007.

<http://www.guardian.co.uk/books/2007/dec/22/featuresreviews.guardianreview19>

<http://www.barnesandnoble.com/bn-review/note.asp?note=18035339>

<http://www.hlo.hu/object.3b486344-5849-486a-adac-ac22f03cc282.ivy>

<http://www.translatedfiction.org.uk/show/feature/Translation-Dragoman-interview>

<http://www.cafebabel.com/eng/article/21310/gyorgy-dragoman-one-can-really-see-how-a-dictatorship-functions-through-the-eyes-of-a-child.html>

<http://www.erdon.ro/hirek/news-erdely/cikk/a-mese-ott-van-ahol-mi-vagyunk/cn/news-20090420-01450269>

Könyvészet

Dragomán György: A fehér király, Bp, Magvető, 2005.

www.gyorgydragoman.com

www.wikipedia.com

<http://www.zimbardo.com/zimbardo.html>

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/2/27/Kempelen_chess1.jpg

Kempelen rekonstruált sakkautomatája

